

Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury

Eduard Kubů — Jiří Šouša — Aleš Zářický (edd.): *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948*. Praha, Dokořán 2014. 745 stran.

Kolektivní monografie *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948* představuje publikační výstup týmu badatelů z několika pracovišť, především historiků z Ústavu hospodářských a sociálních dějin na FF UK v Praze, pracovníků Centra pro hospodářské dějiny FF Ostravské univerzity v Ostravě a podílela se na ní i řada dalších odborníků z domácích i zahraničních pracovišť (Německo, Slovensko, Slovinsko). Jak uvádějí v předmluvě editoři knihy Eduard Kubů, Jiří Šouša a Aleš Zářický, cílem publikace bylo povšimnout si dosud opomíjeného tématu venkovské literatury a v interdisciplinárních souvislostech podat „plnokrevnější obraz rolníka a sedláka v historicky určujících procesech závěru 19. a první poloviny 20. století artikulovaný očima beletrie“ (s. II). Autoři a editoři publikace přitom „doufají v oslabení tradičních jednostranných, nacionálně zbarvených soudů a dezinterpretací“ (s. II). Jednotlivé statě se zabírají širokým spektrem románů s venkovskou

tematikou od Antala Staška přes řadu německojazyčných spisovatelů pocházejících nejen z oblasti Českých zemí až po ruralismus a slovinský venkovský román třicátých a čtyřicátých let. Obsáhlá sedmisetstránková kniha v českém kontextu pomyslně dohání především německou historiografii a na poli kontextového bádání nad venkovskou tematikou vymezeného období přináší řadu zajímavých poznatků, otevírá i prostor pro diskuzi nad možnostmi jejich dalšího využití při zkoumání minulosti.

Autory statí jsou v převážné většině historici hospodářských dějin, kterým zde beletrie slouží jako jeden z pramenů historického poznání, což s sebou z pohledu literární vědy přináší některé metodologické obtíže. Cílem knihy však nebylo metodické a koncepční vymezení uměleckého textu jako pramene pro poznávání hospodářských dějin (v úvodní kapitole je odkazováno na patřičnou sekundární literaturu), ale shromáždění případových studií o konkrétních dílech. Jednotlivé statě jsou založeny na důkladné deskripci děje, snaze o žánrové zařazení, zapojení díla do širších historických souvislostí a v neposlední řadě se zájem soustřeďuje i k životním osudům méně známých spisovatelů. O přitažlivosti publikace svědčí fakt, že převážná většina pojednávaných děl stála dosud stranou zájmu, případně byla známa jen hrstkám specialistů, především germanistům.

V úvodní kapitole autoři prozkoumávají pojmové obtíže nad „selským románem“ v Čechách a v Německu. Zatímco v Čechách je podle nich podstata žánru dána tematicky, jako literatura pojednávající o vesnici či selství, v německém prostředí je situace o mnoho složitější, pojem *selský román* se zde překrývá s příbuznými termíny jako je *Heimatroman*, *Heimatgeschichte*, *Dorfroman*, *Dorfgeschichte*, *Bauern Erzählung*, přičemž jako klíčový se jeví především *Heimatroman*, později zneužitý ideologií Blut und Boden. Chronologická rekapitulace žánrových variant venkovské literatury včetně přehledu českých a německých spisovatelů, v jejichž dílech hrál venkov podstatnou roli, zde slouží především pro čtenářovu snadnější orientaci, jinak z principu trpí jistým zjednodušením. V případě české literatury totiž autoři citují především středoškolské literární příručky (*Česká literatura od počátku k dnešku*, *Panorama české literatury*, *Přehledné dějiny literatury* Bohuše Balajky), což samo o sobě nepřímě svědčí o dosavadní minimální literárněhistorické reflexi tohoto tématu. Značná pozornost je věnována výkladu žánru *Grenzlandroman*, tzv. hraničářskému románu. *Grenzlandroman* „stvořilo jazykově německé prostředí a začalo jej používat nejen v českých zemích, ale i v ostatních nacionálně konfliktních oblastech při hranicích Německa“ (s. 27). Hraničářskou tematiku z pomezí autoři sledují i v dílech některých českých spisovatelů z přelomu 19. a 20. století (Antal Stašek, Alois Jirásek, Svatopluk Čech, Jan Klecanda ad.), přičemž jako samostatný žánr se tato literatura v Čechách neprosadila. Jako zastánce označení *český hraničářský román* se v knize profiluje pouze germanista Karsten Rinas. V Německu se sice *Grenzlandroman* pohyboval

na periferii literatury, nicméně se těšil poměrně značné popularitě, sloužil ofenzivnímu nacionalismu, lidovýchovným tendencím (poskytoval identifikační vzory) a ostrému vymezování nacionálních identit. Tyto prózy přinášely různě variované obrazy českého „nebezpečí“ a obdobné tendence fungovaly i v některých českých románech lokalizovaných do pohraničí. Tento soubor vyostřených obrazů, které byly víceméně variací na jedno a totéž téma, se v závěru 19. a první polovině 20. století odehrával především na venkově, nacionální ideje byly promítány do postav sedláků a venkovanů. Právě proměny obrazu sedláka v literatuře zkoumají jednotlivé dílčí studie.

Monografie je chronologicky rozdělena do třech oddílů sledujících dominantní tendence ve vývoji agrární a politické situace v Evropě. První oddíl knihy se zaměřil na čtyřicátá až osmdesátá léta 19. století. Steffen Höhne analyzoval románovou reflexi pobřežnových událostí roku 1848 v německé vesnické próze a pojednává o okolnostech vzniku Grenzlandromanu. Jak Höhne dokládá, navzdory tomu, že zrod tohoto žánru lze datovat až do roku 1887, kdy vyšel zakladatelský román *Der letzte Deutsche von Blatna* Fritze Mauthnera, i v předbřežnové literatuře se již lze setkat s etnicko-nacionální problematikou, vztahující se k českému prostředí (Moritz Reich, Moritz Hartmann). Jiří Štaif se věnoval komparaci románových postav — Baarovu Janu Cimburovi a románové hrdince Heleně Prchalové z románu *Rodné lány* Bohumila Zahradníka-Brodského. Zajímavá je především skutečnost, že Brodský (vnímaný vždy jako lidový spisovatel) dle Štaifa pracoval s tezí, že „model ženské emancipace se může stát vzorem pro selskou emancipaci“ (s. 76). Za čtenářskou oblíbeností Baarova románu stála také důmyslná nakladatelská strategie, spíše než spontánní „uznání“ Baara venkovským čtenářstvem, jak to naznačuje Štaif. Díla Jindřicha Š. Baara někdy distribuovala na venkově samotná církev, což muselo mít pro recepci u lidových vrstev důležitou roli. Stať Eduarda Kubů o Hansi Nikolausi Kraussovi, německém spisovatel z Čech, zahajuje sérii studií o německojazyčných autorech Grenzlandromanu. Pozornost byla věnována Antonu Josephu Ohornovi, hraničářskému románu *Tote Scholle* Aloise Fietze, Fritzi Mauthnerovi, šumavskému autorovi Antonu Schottovi, Jakubu Juliu Davidovi a řadě dalších. Anna Pípalová se zaměřila na román *Der Puchner* někdejšího nacisty Wilhelma Pleyera. Torsten Lorenz podrobil analýze román *Sosenka* Ericha Herrmanna, situovaný na někdejší prusko- (resp. polsko-) ruské pomezí. Herrmann proti dobovému zvyku zobrazil soužití Poláků a Němců v jednom státě v téměř idylických barvách, což by podle Lorenze mohlo odkazovat na dobovou diplomatickou strategii nacistického Německa vůči Polsku v roce 1938. Ve většině případů jde o romány v českém prostředí dosud nerecipované, takže i obsáhlé deskripce děje a biografické přehledy u spisovatelů přinášejí řadu zajímavých podrobností.

Druhý oddíl se věnuje období nastupujícího agrarismu a uvozuje jej obecněji zaměřená stať slovenského historika Romana Holce, který se snaží

načrtnout obecné ideové tendence agrarismu v několika dílech evropského venkovského románu. Klíčovou roli spatřuje v Reymontových *Chłopech*, díle, které stálo v centru *ideového transferu* (toto sousloví zřejmě znamená ideový přenos, vliv). Ideový transfer je však něco velmi obtížné uchopitelného, tím spíše v literatuře. Holcův výběr děl, na kterých ideové transfery dokládá, proto postrádá hlubší zdůvodnění, tj. vedle sebe se kladou díla z různých dob a od různých autorů, jako byli Władysław Reymont, Liviu Rebreanu, Hansen Tammaaare, Charles F. Ramuz, Jean Giono, Knut Hamsun, Trygve Gulbrandsen. Přínosná je stať především tam, kde autor mluví o středoevropské literatuře s agraristickými, resp. agrárněideologickými tématy, kterou v Čechách představoval *ruralismus* a v Rumunsku *poporanismus*, který měl úzké vazby na rumunskou nacionalistickou politiku. Otázkou však je, zda mohl rumunský legionářský časopis *Zem předků (Pământul strămoșesc)* založený v roce 1927 obsahovat ideologii Blut und boden, která vykrytalizovala v Německu až ve třicátých letech, stejně tak i román *Mizina (Az elsodort falu)* maďarského autora Dezsöa Szabóa, který vyšel v roce 1919, kdy ještě žádná ideologie Blut und boden neexistovala. Sama o sobě je komparace středoevropských reprezentací venkova potřebná, nicméně právě kvůli tomu, že byl venkov velmi často ideologicky zneužíván, je o to více nutné vyvarovat se podobně zaměřených zobecňování.

Velmi cennou pramennou sondu podnikla také Barbora Štolleová, která se zabývala obrazem sedláka v českém venkovském a selském kalendáři na přelomu 19. a 20. století. Tento materiál rovněž sehrával významnou roli při konstruování a udržování národnostních stereotypů. Na venkově se tento typ tiskovin těšil masové oblibě a spoluformoval také dobový literární vkus (s. 287). Česko-německé nacionální soupeření se evidentně nevyhýbalo ani oborově profilovaným venkovským kalendářům, jako byly pivovarské a „králikářské“ kalendáře. Také stať Veroniky Srbové zabývající se románem *Na kresách* Františka Sokola-Tůmy zapadá do koncepce monografie. Jednak je děj románu ostravského autora situován na česko-německo-polské pomezí a obsahuje řadu vlasteneckých atributů, jednak tento román patřil v meziválečném období k nejpůjčovanějším knižním titulům ve veřejných knihovnách a jeho všeobecná oblibenost byla značná. Autorka studie to dokládá několika dobovými statistikami půjčovnosti, nicméně už se nezabývá tím, proč román o periferní venkovské oblasti ve Slezsku (tzv. kresy) dokázal v tak masivní míře rezonovat po celé republice. František Sokol-Tůma jistě byl autorem, který uměl vycházet vstříc poptávce, ale vlastenecké motivy románu *Na kresách* nebyly, troufám si tvrdit, pro jeho oblibenost rozhodující. Antonín Matula při hodnocení statistik v roce 1931 spatřoval rozhodující faktor ve vydání Tůmových sebraných spisů v pražském nakladatelství Julia Alberta (původně román vycházel u lokálního nakladatele Aloise Zelinky) a rovněž časopisu *Česká osvěta*, který dílo doporučil obecním knihovnám ke koupi. Čte-

náře mohl přitahovat také atraktivní příběh s řadou milostných linií spíše než uvědomělé vlastenecké motivy. To však nijak nerozporuje tvrzení Veroniky Srbové, že tento román přinášel i obrazy mobilizující, agitující, sloužící českému nacionalismu.

Třetí oddíl knihy je zaměřen na období první republiky až po rok 1948, prostor je věnován také slovinské venkovské literatuře z období druhé světové války, tak i slovenskému rolnickému románu interpretovanému skrze ideje agrarismu. Oddíl uzavírá Jiří Šouša analýzou „posledního českého selského románu“, prózy Jana Vrby *Venkov jedna rodina*, který vyšel v roce 1948.

Knihla *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury* je cenná především tím, že zkoumané téma vůbec otevírá a vtahuje ho do horizontu vědeckého bádání. I když v centru pozornosti bylo především hraničářské téma, za pozornost by jistě stály analýzy románového uchopení sociální stratifikace venkovské společnosti (podruzi, sedláci, děvečky, pachtýři). V případě české literatury začal být totiž sedlák ve třicátých letech často vykreslován v nelichotivých barvách (alkoholismus, chamtivost, krutost — viz např. román *Pacholek Jordán* [1936] Josefa Koudeláka, kde sedláci odmítají zvýšit mzdu čeledi, trpí alkoholismem a chamtivostí, protože se zadluží, přijdou na mizinu; Jan Knob v románu *Z plamenů roste* [1940] zase sledoval dění okolo roku 1848, kdy byla možnost vykoupit se z roboty a řada venkovanů nově nabyté svobody využila ke krádežím), zatímco v Německu tomu bylo přesně naopak. V roce 1939 na tento fakt upozorňoval František Křelina v recenzi německého románu *Rané léto* (č. 1939) Karla Benno von Mechowa.

Závěrem se nad knihou nabízí několik úvah spíše obecnějšího rázu. Značně problematické je zejména tvrzení editorů monografie, že literární dílo může vypovídat o sociálním zakotvení autora. Knize by proto z této teoretické perspektivy prospělo přesnější vymezení literárněvědného pojmosloví a vytčení alespoň přibližných metodologických mantinelů, protože u některých statí se vznáší pochybnost, co vlastně sdělují a proč o konkrétní knize či autorovi vlastně mluví. To se týká třeba statí literárního historika Martina Tomáška, který se zaměřil na roli krajiny v české hraničářské próze, ale na četných citacích popisů krajin z jednotlivých děl nijak neprokazuje jejich funkčnost v kompozici románů, nepodkládá jimi žádné vlastní tvrzení a vyzovuje z nich pouze všeobecné závěry typu: „Krajina tak v povídce slouží jako nezbytná kulisa, bez níž by nebyl venkovský statek uvěřitelný, a přibližuje nám vnímavost hrdiny“ (s. 399). Některé statí působí rozpačité ne proto, že by nebyly historicky či materiálově zajímavé, ale spíše kvůli pochybnosti, co lze s díly vlastně dělat (interpretace, tematická analýza, motivy, kompozice), co v nich vůbec je možné hledat (obraz nebo odraz reality?) a co v nich hledat spíše nelze (autorovy názory, dobový čtenářský vkus, venkovskou mentalitu). Jistě historikům nelze vytýkat poněkud odlišné zacházení s texty umělecké povahy, většina statí spočívá na důkladném popisu

děje, což je zejména v případě nepřeložených německých próz nutnou podmínkou pro porozumění historickým souvislostem, ale absence promyšlenější literárněvědné koncepce se ukazuje jako nedostatek. Editoři v úvodu i závěru knihy deklarují, že jsou si vědomi toho, že literatura pasivně *neodráží* (ve statích se objevuje i slovo *obrážet*) vnější skutečnosti, nicméně způsob jejich práce s materiálem vykazuje tendenci srovnávat „realitu“ s jejím odrazem v dílech: „Předimenzovaný není jen děj, ale i obraz jeho sociálního pozadí, které je do značné míry iracionální. Jsou ovšem výpovědí o mentalitě čtenářstva středních a nižších stavů, které tvořilo spolu se vzdělanci uvědomělé jádro české národní společnosti a které bylo schopno takovéto příběhy akceptovat“ (s. 215). Spektakulární tvrzení E. Kubů a J. Šouši tento rozpor výmluvně dokládá. Může dílo vypovídat o mentalitě jeho čtenářů? Skutečně existuje v literatuře racionální a iracionální obraz sociálního pozadí? Podle jakého měřítka to můžeme poznat?

Zarážející rovněž je, že pro historiky jsou například Josef Knap nebo Antonín Matula autoritami, které citují jako sekundární literaturu. Knapova studie *Literatura české půdy* však byla ve své době svěbytnou konceptualizací vývoje české literatury, která vznikla s určitými cíli. Mezi texty o agrarismu, ruralismu (nebo politickými programy agrárních stran) a texty románů neplatí vztah podřízenosti, naopak, je žádoucí vnímat je na stejné rovině, vedle sebe. Produktivní je sledovat také recepci děl, jak to provedla Vendula Trnková ve své stati o pražském *Studentenromanu* a Karlu Hansi Stroblovi. V případě selských a hraničářských románů mohla mít dobová recepce klíčovou roli pro další osud jejich děl v nacionálním soupeření.

Zatímco pro většinu současných literárněhistorických koncepcí není usouvztažnění pramenů textové povahy (ať už se jedná o program politické strany, nebo epickou báseň) nic neobvyklého, pro obor hospodářských dějin, jejichž primárním pramenem jsou pravděpodobně především statistická data a „tvrdá“ fakta, bude literatura vždy jen sekundárním pramenem, který tyto vnější historické pohyby (p)opisuje, odráží, zrcadlí či zobrazuje. Jde pouze o to nalézt kompromis, abychom do děl neprojektovali to, co tam chceme vidět. Právě z tohoto důvodu by mohlo pomoci rozšířit interdisciplinární perspektivu (která i přes úvodní proklamace zůstala v této monografii spíše nenaplněna) vtažení pojmů jako je *repräsentace* nebo *imaginace*, které umožňují zachovat svěbytnost textu jako historického pramene s jeho vlastním specifickým statusem jazykového jevu, který vždy vykazuje určitý více či méně omezený rejstřík toho, co z minulosti nám text dovolí si skrze imaginaci (obrazy) představit. Analyzované texty v monografii nám přinášejí určitou paletu možností dobových reprezentací venkova. Autoři na tuto skutečnost narážejí tam, kde si všimají podobnosti politických programů agrárních stran s vlastním hodnotovým rozvržením románů. Celou věc bychom mohli také obrátit a ptát se, do jaké míry jsou texty politických programů agrárních stran

postaveny na určité míře obraznosti, zda samy z uměleckých reprezentací (třeba i románů analyzovaných v této knize) nečerpají. Romány tak nemusí pouze ilustrovat ideje agrarismu a obalovat je do obrazů, samy mohou skrze obrazy tyto ideje pomáhat utvářet a rozšiřovat ve společnosti. Zdá se, že nejbližší tomuto pojetí je stať Václava Petrboka pojednávající o krizi politického liberalismu v románech Fritze Mauthnera, metodologicky odkazující k Novému historismu Stephena Greenblatta. Podobně též Jörg Krappmann naznačuje, že hraničářský román může být uchopen metaforicky, a příklání se proto k otevřené definici žánru. Není sama národnostní „hranice“ spíše neustále aktualizovanou reprezentací? Hranice musí být zanesena do map, vytyčena v krajině, zpřítomněna v diskurzu — hranice si lidé v různých dobách mezi sebou projektovali, stavěli či bořili. Analyzovaná díla v této knize dokládají, že se na těchto nacionálněidentifikačních procesech podstatně podílela i literatura.

Kolektivní monografie je důležitým pramenem také pro další poznávání česko-německých vztahů a vhodně doplňuje o další rovinu třeba nedávno znovu vydanou antologii Evy Hahnové (*Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*, Praha, Academia 2014). Podobnou tematikou jako v recenzované knize se v poslední době zaobírá anglický bohemista Rajendra A. Chitnis („Zbraně slabých? Představa rolnického odporu v díle a životě Václava Prokūpka“; *Česká literatura* LXI, 2013, č. 5, s. 661–696). V případě hraničářského románu a vůbec románu z pomezí by bylo zajímavé zaměřit více pozornosti také na Polsko (např. protičeský román z třicátých let Gustawa Morcinka *Wyrąbany chodnik* líčící boje o Těšínsko). Také česko-slovenská komparace reprezentací venkova by si rovněž zasloužila další analýzy. Proč u nás ani na Slovensku nebyly ve třicátých letech funkční obrazy kolektivizované vesnice jako v soudobé sovětské literatuře, hojně protežované marxistickými estetiky, například Bedřichem Václavkem? Jaká byla v tomto ohledu situace v ostatních střeoevropských literaturách? Jsou pro historiky hospodářských dějin zajímavá i díla, která naopak nejsou postavená na národnostním pnutí? Podnětný by byl rovněž historický průzkum kulturní politiky agrárních stran v jednotlivých zemích, systematická podpora umění, lidové výchovy, tiskové platformy apod.

Uvedené otázky spíše jen hledají další cesty jak s nepochybně cennými vědeckými poznatky naložit. Publikace *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848–1948* je inspirativním příslibem pro další zkoumání funkcí reprezentací venkova, přičemž proklamovanou interdisciplinaritu by mohly oživit i další média (film, výtvarné umění) a humanitní obory (estetika, environmentalistika).